

СИСТЕМА ЦІЛЕЙ ПОЛІКРИТЕРІАЛЬНОЇ ДІАГНОСТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

О Мельник О.Г., 2008

Розглянуто діагностичні цілі різноманітних суб’єктів оцінювання внутрішнього та зовнішнього середовища. Сформовано класифікацію діагностичних цілей за переліком істотних і незалежних ознак: суб’єктами, середовищем, етапами формування, змістом, пріоритетністю, рівнем деталізації. Виокремлено перелік елементних, часткових та комплексних цілей діагностики діяльності машинобудівних підприємств як базу для формування матричної моделі вибору репрезентативних індикаторів суб’єктами оцінювання.

There are in the article the diagnostic aims of the different evaluations’ subjects from the internal and external environment are considered. The classification of the diagnostic aims is formation by list of the independent and substantial features: subjects, environment, stage of the formation, substance, priority, level of detailed. The list of element, partial and complex diagnostic aims of the machine-building activity enterprises is defined, which bases of the formation by model of representative indicator choice.

Постановка проблеми та її зв’язок із важливими науковими та практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку економіки підприємства машинобудівної сфери перебувають у кризовому стані, оскільки близько 40% з них є збитковими, виробничі потужності таких підприємств морально та фізично застаріли (понад 70% обладнання експлуатується понад 15 років), використовуються ресурсоемні технології, а продукція є неконкурентоспроможною, що підтверджується фактом заміщення вітчизняних товарів імпортною продукцією [11]. У табл. 1 наведено індекси обсягів продукції машинобудування, при цьому, починаючи з 2003 р., спостерігається зменшення темпів виготовлення продукції, у 2006 р., – невелике зростання. Негативні тенденції пояснюються багатьма причинами, основними серед яких є: політична нестабільність в країні, зростання цін на газ та продукцію металургійного комплексу, загострення конкуренції на ринку, зростання витрат на заробітну плату тощо [13].

Таблиця 1

Індекси обсягу продукції машинобудування (% до попереднього періоду) [13, с. 106]

Види економічної діяльності	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Машинобудування	118,8	111,3	135,8	128,0	107,1	111,8
Виробництво машин та устаткування	118,6	100,4	121,4	118,9	112,2	102,9
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	115,2	108,1	119,2	149,3	90,8	110,7
Виробництво транспортних засобів та устаткування	122,0	129,6	162,1	124,6	112,4	119,1

Динаміку рентабельності операційної діяльності машинобудівних підприємств наведено на рис. 1, з якого видно, що рентабельність є дуже низькою (1,5–4%), і у 2006 р. спостерігається її зменшення [13]. Варто зауважити, що навіть для успішних машинобудівних підприємств характерне зменшення рівня рентабельності на фоні сталого зростання масштабів виробництва та реалізації продукції.

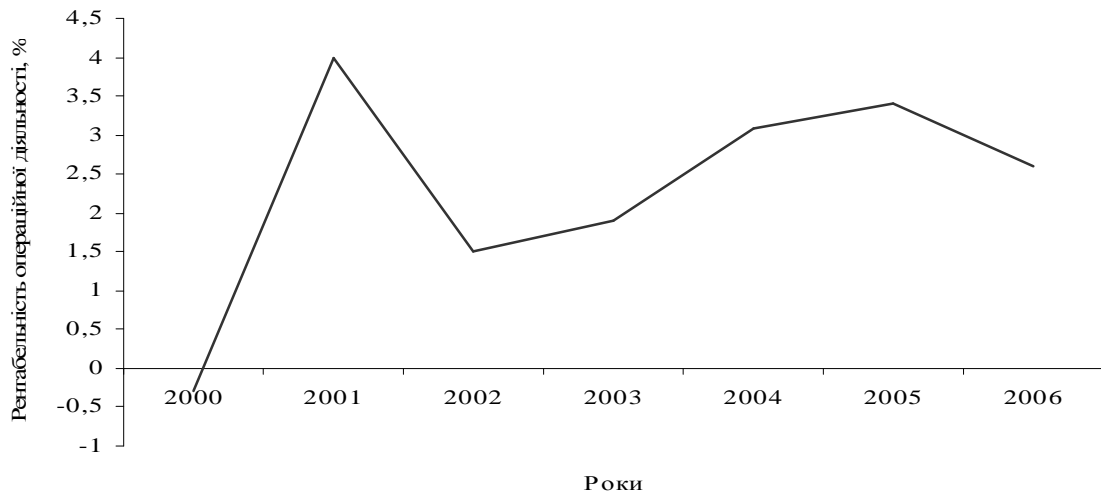

Рис. 1. Динаміка рентабельності операційної діяльності підприємств машинобудування [13]

Окрім цього, для переважної більшості нерентабельних або низькорентабельних машинобудівних підприємств (до 10%) є недоступними дорогі кредитні ресурси (17–20%), інвестори не прагнуть вкладати кошти до цієї сфери через великі терміни окупності інвестицій та порівняно невисокою доходністю, що гальмує фінансові можливості розвитку підприємств цієї сфери. Водночас до провідних підприємств у машинобудуванні в Україні належать: ВАТ ГХК «Луганськтепловоз», ГПОО «Луганський завод верстатобудування», ВАТ «Краснолучський машинобудівний завод», ВАТ «Першотравневий електротехнічний завод», ВАТ «Імпульс», ВАТ «Стахановський вагонобудівний завод», консорціум «Укрбат», ЗАТ «Луганський машинобудівний завод», ЗАТ «Першотравневий механічний завод», ЗАТ «Термо», ВАТ «Кіровський завод «Центрокуз»» тощо [3, с. 261]. Функціонування машинобудівних підприємств підлягає систематичному оцінюванню, діагностиці, аналізуванню з боку різноманітних суб'єктів: керівників, акціонерів, засновників, інвесторів, кредиторів, контрагентів, державних органів влади (Державної податкової адміністрації України, Антимонопольного комітету України, Державного статистичного управління тощо). При цьому кожен із вищезазначених суб'єктів переслідує властиві йому цілі: проаналізувати фінансовий стан та платоспроможність підприємства, визначити відповідність податкового навантаження, оцінити реалістичність ціноутворення, ідентифікувати партнерську надійність, оцінити конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість, проаналізувати стан та перспективи розвитку підприємств тощо. У таких умовах виникає необхідність систематизувати цілі діагностики діяльності машинобудівних підприємств незалежно від суб'єктів оцінювання з метою формування діагностичних пріоритетів залежно від проблемних моментів на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми.

Будь-який управлінський процес та його елементи мають цілеспрямований характер. Діагностика діяльності підприємства, його окремих сфер, операцій, видів діяльності також переслідує певні цілі.

Л. Костирко вказує, що «діагностика» у перекладі з грецької мови означає «здатність розпізнавати, ідентифікувати», тобто діагностика спрямована на визначення «діагнозу» діяльності підприємства. Автор зазначає, що на сучасному етапі сформувався чотири різновиди концепцій діагностики, а саме [4, с. 12–18]:

- аналітична концепція: передбачає систематичне оцінювання діяльності підприємства за обраними параметрами на підставі даних фінансового, податкового, управлінського, оперативного обліків;

- інформаційна концепція: розглядає діагностику як систему ідентифікації проблем підприємства, причин, що їх зумовили, з метою інформаційного забезпечення прийняття обґрунтованих управлінських рішень;
- антикризова концепція: має на увазі діагностику поточних та потенційних кризових явищ на підприємстві з метою запобігання їхньому негативному впливу на діяльність;
- консультаційно-дорадча концепція: прирівнює систему діагностики до дорадчих інформаційних систем економічного спрямування локального типу, які ґрунтуються на використанні сучасних програмних продуктів і спрямовані на вирішення конкретних завдань діагностики.

Насамперед діагностичні цілі визначаються характером суб'єктів оцінювання. Акціонери та керівники вищого рівня управління підприємства акцентують увагу на оцінюванні динаміки його балансової та ринкової вартості, прибутковості, фінансової стійкості та структури капіталу [3; 4; 9]. В умовах внутрішнього оцінювання фінансисти підприємства насамперед оцінюють показники платоспроможності, оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості, структури капіталу (співвідношення власних та залучених коштів), ліквідності, а також здійснюють діагностику банкрутства (на основі використання інтегральних показників банкрутства Альтмана, Лису, Таффлера, Сайфуліна, Кадикова, Матвійчика та ін.) [3; 4; 8; 9]. Економісти підприємства відслідковують показники обсягу та структури собівартості, прибутковості, доходності, ціни на продукції тощо [4]. В умовах зовнішнього оцінювання основними суб'єктами діагностики є кредитори, які аналізують кредитну історію підприємства, його фінансовий стан, капітал, можливості застави майна тощо. При визначенні конкурентами конкурентоспроможності підприємства оцінюються показники фінансового стану, ефективності виробничо-господарської та збутової діяльності, показники конкурентоспроможності товару тощо [12]. Для інвесторів важливу роль при оцінюванні інвестиційної привабливості відіграють рейтинги країни, регіону розміщення підприємства, терміни окупності та доходність інвестиційних проектів [7]. Сьогодні значно поширеними є системи оцінювання діяльності підприємств (Нортон, Каплана, Мейсела та ін.), які передбачають здійснення діагностики функціонування підприємств значною мірою за рахунок і нефінансових показників [2; 6]. Рейтингові агентства (Standard & Poor's, Institutional Shareholder Services, Brunswick UBS Warburg та інші), визначаючи корпоративні рейтинги, активно використовують як фінансові, так і нефінансові показники [6]. Варто зауважити, що кожен суб'єкт оцінювання надалі відповідно до установлених діагностичних цілей використовує певні методики оцінювання. З метою уніфікації цих методик, формування співвимірності та зіставності діагностичних індикаторів доцільно систематизувати цілі оцінювання, що створить надалі базу для формування універсальної матриці вибору репрезентативних індикаторів суб'єктами оцінювання залежно від діагностичних цілей.

Цілі статті. З огляду на результати вивчення літератури [2–10; 12] цілями дослідження є систематизація цілей полікритеріальної діагностики діяльності машинобудівних підприємств та побудова класифікації діагностичних цілей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У «Великому тлумачному словнику української мови» зазначається, що ціль – це те, до чого прагнуть, спрямовують зусилля, намагаються досягти [1]. Коли мова йде про цілі діагностики, то вони спрямовуються на оцінювання певними суб'єктами об'єктів, явищ, суб'єктів, але при цьому отримання аналітичних даних повинно націлюватись на вироблення конкретних рекомендацій за результатами діагностики. За результатами аналізу літературних джерел [2–10; 12] можна запропонувати класифікацію цілей діагностики діяльності машинобудівних підприємств (рис. 2).

Основними суб'єктами оцінювання є власники та акціонери, керівники, тематичні фахівці (економісти, фінансисти, бухгалтери, технологи, конструктори, збутовики, постачальники),

споживачі, конкуренти, фінансово-кредитні установи, інвестори, рейтингові агентства, державні органи влади тощо, які встановлюють власні діагностичні цілі залежно від аналітичних потреб. Для органів державної влади діагностичні цілі визначаються відповідними нормативно-правовими актами, для фінансово-кредитних установ – регламентуючими документами внутрішнього використання, для рейтингових агентств – індивідуальними методиками тощо. Усіх вищенаведених суб'єктів можна віднести або до внутрішнього (керівники, тематичні фахівці, власники), або до зовнішнього (державні органи влади, споживачі, конкуренти, інвестори, фінансово-кредитні установи тощо) середовища організації.

Рис. 2. Класифікація цілей діагностики діяльності підприємства

Характер суб'єкта оцінювання визначає надалі і пріоритетність діагностичних цілей, адже для споживачів основними цілями оцінювання є аналіз якісних параметрів продукції, ціни та співвідношення «ціна–якість»; для кредиторів до основних цілей діагностики відносять – оцінювання капіталу підприємства та його структури, вивчення кредитної історії, аналіз можливостей застави; для інвесторів – оцінювання перспектив вкладання капіталу, визначення терміну окупності та дохідності інвестиційних вливань.

За змістовою ознакою доцільно виділити такі цілі діагностики:

- фінансово-економічні – діагностика фінансових результатів, платоспроможності, фінансової стійкості, загрози банкрутства;
- технологічні – діагностика технічного стану, наявних та потенційних технологій, рівня оновлення обладнання, застарілості устаткування тощо;
- кадрові – діагностика професійно-кваліфікаційного рівня кадрового складу, атестація знань, умінь та навичок працівників, оцінювання характеристик претендентів на роботу;
- соціальні – діагностика умов праці та стимулювання працівників, умов харчування та надання профілактично-лікувальних послуг;
- інформаційні – діагностика повноти, достовірності та якості інформації, яка використовується для прийняття управлінських рішень;

– виробничі – діагностика виробничих потужностей, браку у виробництві, виконання виробничої програми;

– маркетингові – діагностика асортименту та номенклатури продукції, її конкурентоспроможності, аналіз каналів просування, підходів до ціноутворення, методів стимулювання збуту;

– правові – аналізування законодавчих, нормативно-правових, роз’яснювальних, інструктивних документів, що регулюють функціонування машинобудівних підприємств тощо.

За етапами формування діагностичні цілі поділяють на:

– попередні – цілі оцінювання, які встановлюються при проведенні первинної діагностики певних об’єктів, суб’єктів, явищ; можуть змінюватись, уточнюватись, доповнюватись залежно від результатів отриманої діагностики;

– кінцеві – цілі оцінювання, які незмінно переслідуються при проведенні певного виду діагностики та не підлягають подальшим уточненням.

Найбільш прикладною класифікацією діагностичних цілей є їхній поділ за рівнем деталізації на елементні, часткові та комплексні. Таке групування надалі формує базу для побудови універсальної матриці індикаторів полікритеріальної діагностики діяльності машинобудівних підприємств, яка дає змогу усім суб’єктам оцінювання обрати репрезентативні індикатори та ідентичні методи їх розрахунку залежно від встановлених цілей. У табл. 2 наведено систему цілей полікритеріальної діагностики діяльності машинобудівних підприємств.

Таблиця 2

Система цілей полікритеріальної діагностики діяльності машинобудівних підприємств

Групи діагностичних цілей за рівнем деталізації	Перелік діагностичних цілей за кожною із груп
1	2
1. Елементні цілі	– оцінювання рентабельності продукції;
	– оцінювання рентабельності реалізації;
	– оцінювання рентабельності власного капіталу;
	– оцінювання рентабельності активів;
	– оцінювання загальної ліквідності;
	– оцінювання швидкої ліквідності;
	– оцінювання абсолютної ліквідності;
	– оцінювання фінансової автономії;
	– оцінювання залежності від позикових коштів;
	– оцінювання маневреності власного капіталу;
	– оцінювання робочого капіталу;
	– оцінювання оборотності активів;
	– оцінювання періоду оборотності активів;
	– оцінювання оборотності кредиторської заборгованості;
	– оцінювання періоду погашення кредиторської заборгованості;
	– оцінювання оборотності дебіторської заборгованості;
	– оцінювання періоду погашення дебіторської заборгованості;
	– оцінювання оборотності виробничих запасів;
	– оцінювання періоду обороту виробничих запасів;
	– оцінювання фондівіддачі;
	– оцінювання матеріалівіддачі;
– оцінювання дивідендного доходу;	
– оцінювання прибутковості акцій;	
– оцінювання зносу основних засобів;	
– оцінювання оновлення основних засобів;	

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> – оцінювання продуктивності; – оцінювання трудомісткості; – оцінювання фондоозброєності; – оцінювання екстенсивного використання обладнання; – оцінювання інтенсивного використання обладнання; – оцінювання витратомісткості; – оцінювання ефективності експорту; – оцінювання ефективності імпорту; – оцінювання частки ринку підприємства; – ...
2. Часткові цілі	<ul style="list-style-type: none"> – оцінювання конкурентоспроможності продукції; – оцінювання фінансового стану підприємства; – оцінювання загрози банкрутства; – оцінювання кредитоспроможності; – оцінювання платоспроможності; – оцінювання ринкової вартості підприємства; – оцінювання корпоративної культури;
	<ul style="list-style-type: none"> – оцінювання зовнішньоекономічної діяльності; – оцінювання основної виробничої діяльності; – оцінювання допоміжної виробничої діяльності; – оцінювання обслуговуючого виробництва; – оцінювання маркетингової діяльності; – оцінювання інвестиційної діяльності; – оцінювання фінансової діяльності; – оцінювання інноваційної діяльності; – оцінювання іміджу підприємства; – ...
3. Комплексні цілі	<ul style="list-style-type: none"> – оцінювання конкурентоспроможності підприємства; – оцінювання інвестиційної привабливості; – визначення рейтингу підприємства; – оцінювання системи менеджменту підприємства; – оцінювання економічної безпеки підприємства; – оцінювання системи корпоративного управління; – ...

Елементні діагностичні цілі спрямовані на вузьку високодеталізовану діагностику окремих індикаторів діяльності машинобудівних підприємств. При цьому йдеться переважно про оцінювання значень конкретних аналітичних індикаторів, відстежування їхньої динаміки, порівняння планових та фактичних показників. Кількість та перелік елементних цілей безмежні. Такі діагностичні цілі зазвичай притаманні тематичним фахівцям підприємства (економістам, фінансистам, технологам, конструкторам, майстрам виробничих цехів, збутовикам, постачальникам), але також можуть переслідуватись і окремими представниками зовнішнього середовища.

Часткові цілі переслідують оцінювання певних елементів, сфер, видів діяльності, операцій машинобудівного підприємства. Їхня кількість також є безмежною та індивідуальною для кожного машинобудівного підприємства залежно від його розмірів, номенклатури та асортименту продукції, масштабів діяльності на внутрішньому та зовнішніх ринках тощо. Часткові цілі відрізняються від елементних тим, що вони передбачають використання не одного, а сукупності індикаторів для оцінювання відповідного об'єкта, явища, процесу. Насамперед часткові цілі діагностики спрямовані

на інтегральний аналіз здійснення підприємством різних видів діяльності: виробничої, фінансової, інвестиційної, маркетингової, інноваційної тощо.

Комплексні цілі охоплюють складну інтегральну діагностику одночасно різних сфер функціонування організації. Досягнення комплексних діагностичних цілей вимагає використання спеціальних методик оцінювання, необхідної підготовки фахівців, що здійснюють таку діагностику, нерідко – застосування спеціалізованого програмного забезпечення та комп'ютерних технологій. Як правило, інтегральна діагностика охоплює розрахунок множини індикаторів, які надалі узагальнюються у інтегральний показник на засадах використання різноманітних економіко-математичних моделей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Запропонована система цілей полікритеріальної діагностики та їхня класифікація за рівнем деталізації формують базу для побудови матричної моделі вибору репрезентативних індикаторів, з використанням якої можна запропонувати уніфікований підхід для різних суб'єктів оцінювання діяльності машинобудівних підприємств, що дасть змогу забезпечити високий рівень зіставності, співвимірності результатів та створити базу для порівняльного аналізу. Крім цього, матрична модель також дасть змогу уніфікувати і нормативно-правову базу, яка переслідує різноманітні діагностичні цілі, оскільки на сьогодні існує значний перелік правової документації, розробленої різними органами державної влади, яка не сумісна між собою, передбачає розрахунки аналогічних за найменуванням індикаторів за відмінними підходами, інформаційним забезпеченням тощо. Подальші розробки за проблемою стосуватимуться побудови комплексної матричної моделі вибору репрезентативних індикаторів, формування методичних рекомендацій щодо досягнення елементних, часткових та комплексних діагностичних цілей.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с. 2. Каплан Роберт С. Сбалансованная система показателей. От стратегии к действию / Роберт С. Каплан, Дэвид П. Нортон; Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 304с. 3. Колонкова Н.О. Фінансовий стан підприємств важкого машинобудування в Україні / Н.О. Колонкова, О.П. Несторенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка», 2007. – Вип. 9, Ч. 2. – С. 259–266. 4. Костирко Л.А. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства: [монографія] / Л.А. Костирко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Фактор, 2008. – 336 с. 5. Матвійчик А. Діагностика банкрутства підприємств/ А. Матвійчик // Економіка України. – 2007. – №4 (545). – С. 20–28. 6. Мельник О.Г. Системи показників оцінювання ефективності діяльності підприємства: сутність, аналіз та умови застосування / Логістика: Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2007. – №580. – С. 274–282. 7. Мельник Т.М. Шатармін В.П. Поняття, необхідність та методичні підходи до визначення інвестиційної привабливості підприємств / Вісник Української академії банківської справи. – 2003. – №1(14). – С. 72–77. 8. Мержа Н.В. Аналіз ймовірності банкрутства підприємств в економіці України / Н.В. Мержа // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №9 (51). – С. 65-69. 9. Москаленко В.П, Пластун О.Л. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства як основа для діагностики його банкрутства / Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №6 (60). – С. 180–191. 10. Планування соціально-економічного розвитку підприємств: монографія / М.Р. Тимощук, О.Є. Кузьмін, Р.В. Фецуур, Р.В. Шуляр, Н.Ю. Подольчак, І.Б. Олексів. – К.: УБСНБУ, 2007. – 449. 11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку машинобудування на 2006-2011 роки» від 18 квітня 2006 р., № 516. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. 12. Радева М.М. Комплексне оцінювання конкурентоспроможності підприємства / М.М. Радева, П.М. Маслов // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2004. – №176. – С. 176–177. 13. Статистичний бюлетень за 2007 р. // Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2008. – 140 с.